

СТВОРЕННЯ НАЛЕЖНИХ І БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ПРАЦІ ВІДПОВІДНО
ДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ З ОХОРОНИ ПРАЦІ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Здійснення ринкових реформ в Україні для її інтеграції в європейське співтовариство обумовило не тільки вдосконалення чинних правових норм, а й створення нових, які відповідають світовим стандартам та вимогам, що, в свою чергу, суттєво змінило вимоги до умов праці. Проаналізовано положення Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу», що направлені на створення належних і безпечних умов праці відповідно до законодавства України про працю. Розглянуто основні критерії, що становлять дане поняття, та їх особливості, запропоновано заходи щодо забезпечення належних і безпечних умов праці.

Ключові слова: належні та безпечні умови праці, шкідливі виробничі фактори, роботодавець, працівник, нормативно-правові акти з охорони праці.

Abstract

The implementation of market reforms in Ukraine for its integration into the European community has led not only to improve existing legal norms, but also to create new ones that meet international standards and requirements, which, in turn, significantly changed the requirements for working conditions. The provisions of the State Sanitary Norms and Rules "Hygienic classification of labor by indicators of harmfulness and danger of factors of the working environment, severity and intensity of the labor process" aimed at creating appropriate and safe working conditions in accordance with Ukrainian labor legislation are analyzed. The main criteria that make up this concept and their features are considered, measures to ensure proper and safe working conditions are proposed.

Key words: proper and safe working conditions, harmful production factors, employer, employee, labor protection regulations.

Здійснення ринкових реформ в Україні для її інтеграції в європейське співтовариство обумовило не тільки вдосконалення чинних правових норм, а й створення нових, які відповідають світовим стандартам та вимогам, що, в свою чергу, суттєво змінило вимоги до умов праці. Ці нові та вдосконалені нормативно-правові акти з охорони праці, як і вся міжнародна правнича система, побудовані, насамперед, на принципах охорони та захисту прав людини та громадянина. У ст. 3 Конституції України [1] проголошено, що права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а реалізація прав і свобод людини є головним її обов'язком.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що багато дослідників зосереджували увагу насамперед на питаннях умов праці, зокрема: С. Дембіцька, Г. Гогіташвілі, Є. Желібо, Н. Заверуха, В. Зацарний, Л. Керб, О. Кобилянський, В. Лапін, К. Мельник, В. Ротань та інші. Серед основних прав людини, зазначених у міжнародних договорах та угодах, у Конституції України, закріплені та відображені основні трудові права, серед яких і право кожної людини на належні, безпечні та здорові умови праці, закріплені в ч. 4 ст. 43 [1].

Нормативне закріплення поняття «належні та безпечні умови праці» здійснено як у міжнародному, так і в національному законодавстві, зокрема основними міжнародно-правовими актами в сфері регламентації вимог безпеки та здоров'я на робочому місці є Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [2], Європейська соціальна хартія [3], Конвенція МОП «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» № 155 [4], Рекомендація МОП «Щодо безпеки й гігієни праці та виробничого середовища» № 164 [5].

Так, в ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [2] встановлено

обов'язок держав щодо визнання права кожного на справедливі та сприятливі умови праці, зокрема й умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни. В ст. 3 Європейській соціальній хартії [3] не тільки закріплено право на безпечні та здорові умови праці, але й зазначено, що реалізація цього права досягається за рахунок консультацій держави з організаціями роботодавців і працівників. Для цього відповідні державні органи повинні здійснити такі заходи:

розробити, здійснювати та періодично переглядати послідовну національну політику в галузі охорони праці, виробничої санітарії та виробничого середовища. Головною метою такої політики є поліпшення стану охорони праці й виробничої санітарії, а також запобігання нещасним випадкам і виробничому травматизму, що виникають внаслідок трудової діяльності; пов'язані з нею або такі, що трапляються під час її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу;

розробити та затвердити правила з промислової безпеки та гігієни праці;

забезпечити виконання таких правил шляхом державного нагляду за дотриманням їхніх вимог;

сприяти розвитку професійної компетентності всіх працівників служб виробничої санітарії, головним завданням яких є здійснення профілактичних і консультативних функцій.

Конвенцією МОП «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» № 155 [4] визначено мету національної політики кожного члена МОП в галузі безпеки праці, гігієни праці та виробничого середовища. Ця мета полягає в запобіганні нещасним випадкам і ушкодженню здоров'я працівників, що можуть виникати під час роботи або пов'язані з нею, мінімізуючи, наскільки це обґрунтовано та практично здійсненне, причини небезпек, властивих виробничому середовищу.

Стосовно національного законодавства можна зауважити, що поняття належних і безпечних умов праці закріплене в багатьох нормативно-правових актах у сфері охорони праці, зокрема в Кодексі законів про працю України [6]. Так, в статтю 153 цього кодексу на власника або уповноважений ним орган покладено обов'язки створити безпечні та нешкідливі умови праці для працівників на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності.

Також у ньому зазначено, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що їх використовує працівник, а також санітарно-побутові умови мають відповідати вимогам нормативних актів з охорони праці. Сучасні засоби промислової безпеки, які запобігають виробничому травматизмові, та санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників, повинен впроваджувати та забезпечувати власник або уповноважений ним орган. Власник, відповідно до ст. 158 КЗпП України, також зобов'язаний вживати заходів щодо полегшення й оздоровлення умов праці працівників шляхом упровадження прогресивних технологій, досягнень науки та техніки, засобів механізації й автоматизації виробництва, вимог ергономіки, позитивного досвіду з охорони праці, зниження й усунення запиленості та загазованості повітря у виробничих приміщеннях, зниження інтенсивності шуму, вібрації, різних видів іонізуючого та неіонізуючого випромінювання тощо.

Впродовж 46 років з 01.01.1976 класифікація небезпечних та шкідливих виробничих факторів здійснювалася за ДСТ 12.0.003-74. Система стандартів безпеки праці. Небезпечні і шкідливі виробничі фактори. Класифікація [7], який втратив чинність лише 01.01.2022. Цей стандарт вже давно не відповідав вимогам сучасного законодавства та п'ять років тому був скасований. Але з технічних причин (посилань на нього в інших нормативних актах) його чинність була продовжена.

За цим стандартом більше 50 небезпечних і шкідливих виробничих факторів поділялися за своєю природою дії на наступні групи: фізичні, хімічні, біологічні та психофізіологічні. Запропонована класифікація не була досконалою, адже, велика частина цих факторів мала декларативний характер, що ускладнювало практичне застосування класифікації та вимірювання рівнів й нормування цих факторів, зокрема: вироби, заготовки та матеріали, що пересуваються; конструкції, що руйнуються; гірські породи, що обрушуються; підвищене значення напруги в електричному ланцюзі, замикання якого може відбутися через тіло людини; гострі кромки, задирки і шорсткість на поверхнях заготовок, інструментів та обладнання; розташування робочого місця на значній висоті відносно поверхні землі (підлоги); невагомість та інші.

Наразі в Україні прийнято низку Технічних регламентів, якими встановлені вимоги до конструкцій та виготовлення робочого обладнання стосовно їх безпечності та охорони здоров'я людей. Зокрема, технічний регламент із підтвердження відповідності безпеки машин і механізмів, затверджений Наказом Держспоживстандарту України № 209 від 27.09.2004 [8], встановлює вимоги до конструкції і

виготовлення машин та пристроїв безпеки стосовно їх безпечності й охорони здоров'я людей та процедури оцінки відповідності; технічний регламент із підтвердження відповідності безпеки обладнання, що працює під тиском, затверджений Наказом Держспоживстандарту України № 279 від 31.12.2003 [9], встановлює види обладнання, що працює під тиском, які підлягають обов'язковому підтвердженню відповідності, вимоги безпеки до цього обладнання, процедури підтвердження відповідності, правила маркування і введення продукції в обіг. Таких регламентів дуже багато, і майже всі вони відповідають сьгодні вимогам певних директив Європейського Союзу щодо безпеки машин та механізмів.

Серед державних нормативних актів із охорони праці варто назвати норми, положення, статuti, інструкції, керівництва, вказівки, рекомендації, вимоги, технічні умови безпеки, переліки тощо. Крім згаданих стандартів і найрізноманітніших державних нормативних актів із охорони праці в Україні діють певні санітарні норми, в яких наведені вимоги, що стосуються виробничої санітарії та гігієни праці, а також є будівельні норми й правила, де викладені вимоги до будівель і споруд залежно від їх призначення та пожежної безпеки.

Тому, відповідно до вимог сьогодення наказом Міністерства охорони здоров'я України № 248 від 08.04.2014 були затверджені Державні санітарні норми та правила «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» [10], практичному застосуванню яких заважала згаданий вище ДСТ 12.0.003-74. ССБП. Небезпечні і шкідливі виробничі фактори. Класифікація.

Відмінності цих документів полягає в наступному.

Отже, класифікація умов праці здійснюється за Державними санітарними нормами та правилами «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» (далі – Гігієнічна класифікація праці), які спрямовані на гігієнічну оцінку умов та характеру праці на робочих місцях працівників і застосовуються на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності. Гігієнічна класифікація праці базується на принципах диференціації оцінок умов праці залежно від фактично визначених рівнів впливу факторів виробничого середовища та трудового процесу з урахуванням їхньої можливої шкідливої дії на здоров'я працівників.

Результати досліджень (вимірювань) та гігієнічної оцінки умов праці, проведених з використанням критеріїв цієї Гігієнічної класифікації праці, використовуються: роботодавцями для розробки заходів щодо покращення умов праці та профілактики шкідливого впливу на організм працюючих; працівниками для отримання інформації про умови праці на їх робочих місцях як при влаштуванні на роботу, так і в процесі трудової діяльності тощо.

У цій Гігієнічній класифікації праці вживаються такі основні терміни:

безпечні умови праці – стан умов праці, за якого вплив на працівників шкідливих та небезпечних виробничих факторів усунуто або їх рівні не перевищують граничнодопустимих значень;

шкідливий виробничий фактор – фактор середовища або трудового процесу, вплив якого на працівника за певних умов (інтенсивність, тривалість дії тощо) може спричинити професійне або виробничо обумовлене захворювання, тимчасове або стійке зниження працездатності, підвищення частоти соматичних та інфекційних захворювань, призвести до порушення здоров'я як працівника, так і його нащадків;

шкідливі умови праці – стан умов праці, за якого рівень впливу одного або більше факторів виробничого середовища та/або трудового процесу перевищує допустимий.

Шкідливі виробничі фактори поділяються на фізичні, хімічні, біологічні та трудового процесу.

Фізичні фактори:

- мікроклімат (температура, вологість, швидкість руху повітря, інфрачервоне випромінювання);
- барометричний тиск;
- неіонізуючі електромагнітні поля та випромінювання: електростатичні поля, постійні магнітні поля, електричні та магнітні поля промислової частоти (50 Гц), електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону, електромагнітні випромінювання оптичного діапазону, зокрема лазерне та ультрафіолетове;
- іонізуючі випромінювання;
- виробничий шум, ультразвук, інфразвук;
- вібрація (локальна, загальна);
- освітлення: природне (відсутність або недостатність), штучне (недостатня освітленість, прямий і

відбитий сліпучий відблиск тощо);

- іонізація повітря.

Хімічні фактори:

- речовини хімічного походження,

- речовини біологічної природи, які отримані хімічним синтезом та/або для контролю яких використовуються методи хімічного аналізу,

- аерозолі фіброгенної дії (пил);

Біологічні фактори:

- мікроорганізми-продуценти (продукують органічні речовини із неорганічних сполук),

- живі клітини та спори мікроорганізмів, що містяться в бактеріальних препаратах,

- патогенні мікроорганізми;

Фактори трудового процесу:

- важкість (тяжкість) праці;

- напруженість праці.

Важкість (тяжкість) праці – характеристика трудового процесу, що відображає рівень загальних енергозатрат, переважне навантаження на опорно-руховий апарат, серцево-судинну, дихальну та інші системи. Важкість праці характеризується рівнем загальних енергозатрат організму або фізичним динамічним навантаженням, масою вантажу, що піднімається і переміщується, загальною кількістю стереотипних робочих рухів, величиною статичного навантаження, робочою позою, переміщенням у просторі.

Категорії робіт за важкістю: легка, середньої важкості, важка, дуже важка.

Напруженість праці – характеристика трудового процесу, що відображає навантаження переважно на центральну нервову систему, органи чуттів, емоційну сферу працівника. До показників, що характеризують напруженість праці, належать: інтелектуальні, сенсорні, емоційні навантаження, ступінь монотонності навантажень, режим роботи.

Відповідно до цієї Гігієнічної класифікації праці умови праці поділяються на 4 класи:

1 клас (оптимальні умови праці) – умови, за яких зберігається не лише здоров'я працівників, а й створюються передумови для підтримання високого рівня працездатності. Оптимальні гігієнічні нормативи виробничих факторів встановлені для мікроклімату та показників важкості трудового процесу. Для інших факторів за оптимальні умовно приймаються такі умови праці, за яких несприятливі фактори виробничого середовища не перевищують рівнів, прийнятих за безпечні для населення.

2 клас (допустимі умови праці) – умови, що характеризуються такими рівнями факторів виробничого середовища та трудового процесу, які не перевищують встановлених гігієнічних нормативів (а можливі зміни функціонального стану організму відновлюються за час регламентованого відпочинку або до початку наступної зміни) та не повинні чинити несприятливого впливу на стан здоров'я працівників та їх нащадків в найближчому та віддаленому періодах.

3 клас (шкідливі умови праці) – умови, що характеризуються такими рівнями шкідливих виробничих факторів, які перевищують гігієнічні нормативи та здатні чинити несприятливий вплив на організм працівника та/або його нащадків. Шкідливі умови праці (3 клас) за рівнем перевищення гігієнічних нормативів та проявами можливих змін в організмі працівників поділяється на 4 ступеня:

1 ступінь (3.1) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, які викликають функціональні зміни, що виходять за межі фізіологічних коливань (останні відновлюються при тривалішій, ніж початок наступної зміни, перерві контакту зі шкідливими факторами) та збільшують ризик погіршення здоров'я, в тому числі й виникнення професійних захворювань;

2 ступінь (3.2) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, які здатні викликати стійкі функціональні порушення, призводять у більшості випадків до зростання виробничо обумовленої захворюваності та появи окремих випадків професійних захворювань, що виникають після тривалої експозиції;

3 ступінь (3.3) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, які, крім зростання хронічної захворюваності (виробничо обумовленої та захворюваності з тимчасовою втратою працездатності), призводять до розвитку професійних захворювань;

4 ступінь (3.4) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів

виробничого середовища та трудового процесу, які здатні призводити до значного зростання хронічної патології та рівнів захворюваності з тимчасовою втратою працездатності, а також до розвитку тяжких форм професійних захворювань;

4 клас (небезпечні умови праці) – умови, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, вплив яких протягом робочої зміни (або її частини) створює загрозу для життя, високий ризик виникнення гострих професійних уражень, у тому числі й важких форм.

Особливо шкідливі умови праці – стан умов праці та/або рівні виробничого навантаження, які відносяться до 3 класу, 3, 4 ступенів шкідливості та 2, 3 ступенів важкості (напруженості).

Особливий характер праці – роботи, що виконуються з високим рівнем нервово-емоційного та інтелектуального навантаження, в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я.

Робота в умовах перевищення гігієнічних нормативів (3 клас) дозволена тільки за умови застосування засобів колективного та індивідуального захисту та скорочення часу дії шкідливих виробничих факторів (захист часом).

Як видно з наведеного тексту, принципова відмінність Гігієнічної класифікації праці від ДСТ 12.0.003-74. Система стандартів безпеки праці. Небезпечні і шкідливі виробничі фактори. Класифікація полягає в тому, що не тільки не згадуються небезпечні виробничі фактори, й зазначено, що «робота в небезпечних умовах праці (4 клас) не дозволяється, за винятком ліквідації аварій, проведення екстрених робіт для попередження аварійних ситуацій. Така робота виконується із застосуванням засобів індивідуального захисту (ЗІЗ) та за умови регламентованих режимів робіт» [10].

Отже, метою національної політики в галузі охорони праці повинно виключення ризиків створення небезпечних умов праці взагалі, крім аварійних ситуацій, й гарантування належних і безпечних умов праці на кожному робочому місці. Найбільш ефективними заходами для її досягнення є зміна чинних національних нормативно-правових актів у сфері охорони праці відповідно до нормативних документів Європейського Співтовариства; впровадження сучасного технічного обладнання, яке відповідає згаданим вище технічним регламентам, зокрема із підтвердження відповідності безпеки машин і механізмів ті інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України № 2222. IV від 08.12.2004).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута 3 травня 1996 р.). URL: www.rada.gov.ua.
4. Конвенція МОП «Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище» № 155 (1981 р.). Конвенции и рекомендации, принятые МКТ: 1957–1990 гг. Женева, 1991. Т. 1.
5. Рекомендація МОП «Щодо безпеки та гігієни праці і виробничого середовища» № 164 (1981 р.). Міжнародне законодавство про охорону праці: Конвенції та рекомендації МОП. К., 1998.
6. Кодекс законів про працю України. ВВР України. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375 (із змінами, внесеними Законом України № 3248-IV від 20.12.2005).
7. ДСТ 12.0.003-74. Система стандартів безпеки праці. Небезпечні і шкідливі виробничі фактори. Класифікація (Occupational safety standards system. Dangerous and harmful production effects. Classification). URL: <https://budinfo.org.ua/doc/1810987/DST-12-0-003-74-SSBT-Nebezpechni-i-shkidlivivirobnichi-faktori-Klasifikatsiia>.
8. Наказ Держспоживстандарту України «Про затвердження Технічного регламенту з підтвердження відповідності безпеки машин і механізмів» № 209 від 27.09.2004.
9. Наказ Держспоживстандарту України «Про затвердження Технічного регламенту з підтвердження відповідності безпеки обладнання, що працює під тиском» № 279 від 31.12.2003.
10. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу»: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.04.2014 № 248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14#Text>.

Кобилянський Олександр Володимирович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: akobilanskiy@gmail.com

Дембіцька Софія Віталіївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: sofiyadem13@gmail.com

Кобилянська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: irishakobilanska@gmail.com